

Иитээччилэргэ көмө матырыйаал

*Уһууаанна гендернай иитиигэ
аналлаах дидактической
оонһуулар*

*Хомуйан онордо Светлана
Константинова*

Ухуйаанна гендернай иитиигэ аналлаах оонньуулар - кыргыттар уонна уолаттар дьон ортотугар хайдах тутта-хапта сылдыахтаахтарын иитэргэ көмөлөһөр аналлаахтар.

1. «Аптаах сибэкки»

« Уолаттар хайдах буолуохтаахтарый (кыргыттар)?»

Сыала: Уолаттар, кыргыттар бэйэлэрин икки ардыларыгар харыстабыллаах сыһыаны иити. Уолаттар, кыргыттар майгыларын үтүө өрүттэрин ырытыы, сайыннарыы.

Туттуллар матырыйааллар: Араас өгнөөх хортуонтан уһуллан кэлэр сэбирдэхтэрдээх сибэкки, ортотугар кэтэрдиллэр гына.

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи **Дьикти дойду** баарын, онно олус добордуу оҕолор олороллорун туһунан кэпсиир. Биирдэ куһаҕан санаалаах Фея кэлэн аптаан кэбиспитигэр оҕолор бары кыыһырсыбыттар. **“Эйэ Сибэккитин”** хомуйдахпытына ол аптаабыта суох буоларын этэр, оҕолорго сибэкки эминньэбин хомуйтарар. Хас биирдии оҕо сибэкки эминньэбин тутан туран, таһыгар турар оҕо үтүө өрүтүн ааттыыр. (Холобура- Маша куруук көмөлөһөр. Вася хорсун уол уо.д.а.) Иитээччи ылан сибэкки ортоку төгүрүгэр эргиччи эминньэхтэри хомуйан иһэр. Хомуллан бүттэбинэ: «Куһаҕан Фея хомуһуна бүттэ. Бары эйэлээх буоллубут !»-диэтэбинэ оҕолор ытыстарын таһыналлар.

2. «Аптаах сибэкки»

2 көрүнэ « Дьыэбэр тугу көмөлөнөбүнүй?»

Сыала: Ийэ, аҕа, кыыс, уол дьыэбэ туох эбээнинэстээхтэрин, тугу гыналларын билсини. Көмөлөнөр бабаларын үрдэтии.

Туттуллар матырыйааллар: Араас өгнөөх хортунтан уһуллан кэлэр сэбирдэхтэрдээх сибэкки, ортотугар кэтэрдиллэр гына.

Оонньуу хаамыыта: Оҕолор биирдии сэбирдэх эминньэбин тутан туран дьыэлэригэр тугу көмөлөнөллөрүн этэллэр уонна иитээччигэ биэрэллэр. Иитээччи холбоон хомуйан иһэр. (Холобура-сибэккигэ уу кутабын, иһит хомуйабын, куоскабын аһатабын, көрөбүн-истэбин уо.д.а.) Эбэтэр ийэлэрэ, аҕалара дьыэбэ тугу гыналларын этиэхтэрин сөп Холобура- ийэм ас астыыр,танас сууйар...аҕам массыынатын көрүнэр, уһанар...) Бүтэнигэр иитээччи түмүк онорор, оҕолору хайгыыр.

3. «Аптаах сибэкки»

3 көрүнгэ « Дьиз кэргэммэр мин кимминий?»

Сыала: Оҕо,ийэ,аҕа,эһээ,эбээ, чугас аймахтар диэн өйдөбүллэри быһаарыы.

Туттуллар матырыйааллар: Араас өнгөөх хортуонтан уһулан кэлэр сэбирдэхтэрдээх сибэкки, ортотугар кэтэрдиллэр гына.

Оонньоу хаамыыта: Иитээччи ыйытар боппуруостарыгар эппиэттээһин түмүгүнэн оҕолор эбээҕэ,эһээҕэ,ийэҕэ,аҕаҕа, эдьийдэригэр,бырааттарыгар....ким буолалларын быһаарыахтаахтар уонна сөпкө эппиэттээтэхтэринэ сибэккилэрин эминньэҕин туттаран иһэллэр. Улахан бөлөхтөргө салгыы боппуруостары ыаратан биэриэххэ сөп.(Таай,саҕас уо.д.а.)

4. « Ким өйдөөн истэрий? ».

Сыала: Болбойон истэр дьобурдарын сайыннарыы. Дьон бары эр киһи, дьахтар диэн арахсалларын өйдөтүү.

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи: Оҕолоор билигин мин барыта уолаттар ааттарын этиэм. Эһиги болбойон истин, сыһалаах буоллахпына этээрин (быһыгар кыыс аатын этэр). Итинник аны кыргыттар ааттарын быһыгар уол аатын кыбытыан сөп, эбэтэр: Аны кыргыттар оонньуурдарын этэбин – кукла, иһиттэр, **автомат саа**, зонтик...

5. «Баҕа санаалар»

Сыала: Оҕолор бэйэ бэйэлэригэр болҕомтолоох буолалларын ситиһии; уолаттар, кыргыттар икки ардыларыгар үтүө сыһыаны олохтоохун;

Тутгуллар матырыйааллар: Сүрэх быһыылаах кыра сыттык.

Оонньуу хаамыыта: Оҕолор эргиччи тураллар. Бастакы оҕо сыттыгы таһыгар турар оҕо баҕа санаатын этэн баран туттарар. Итинник эргиччи бара тураллар. Иитээччи истэн көннөрөр, эбэр, хайгыыр.

6. «Үтүө тыллар»

Сыала: Бэрээдэктээх, үтүө санаалаах, убаастабыллаах сыһыаннаах, куруук көмөлөнөр баҕа санаалаах буолууга үөрэтии.

Туттуллар матырыйааллар: Куһаҕан, үчүгэй быһыылары көрдөрөр хартыыналар

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи оҕолорго хартыыналары көрдөрөн баран боппуруос биэрэр. Холобур:

- Ханнык аптаах тылы эттэххинэ табаарыһын эйиэхэҕэ оонньуурун уларсыаҕай ?
- Эйиэхэҕэ ким эмит көмөлөстөбүнэ туох диигин?
- Улахан дьонно хайдах сыһыаннаһыахтаахпытый?
- Билэр дьоммутун көрүстэхпитинэ аан бастаан туох диибитий?
- Дьиэбититтэн, эбэтэн уһуйаантан тахсан барарбытыгар туох диибитий?
- Сарсыарда туран баран дьиэ иһигэр баар дьонно туох диибитий?
- Уһуйаанна сарсыарда кэллэхпитинэ туох диибитий?
- Алҕас кими эмит астаххына туох диэхтээхпитий? уо.д.а.

Оҕолор, олох араас түгэннэригэр туттуллар, кылгас үтүө тыллары сөпкө тутталлара туһалаах буоларын өйдүөхтээхтэр.

7. «Чымадаан»

Сыала: Эр киһи уонна дьахтар таҥаһа диэн өйдөбүллэри бөбүргөтүү.

Туттуллар матырыйааллар: 2 чымадаан курдук оноһуллубут коробка, эр киһи, дьахтар таҥастара ойуулаах карточкалар.

Оонньуу хаамыыта. Иитээччи: Оҕолоор, ийэбит уонна аҕабыт муораҕа сынньана бараары сылдыаллар. Кинилэр онно ханнык таҥаһы илдьэ барыахтарын сөбүн быһаарыабын эрэ. Талыллыбыт оҕолор тахсан чымадаанна карточкалары угаллар. Иитээччи оонньуу устата көрөн сыһаларын көннөрөр, быһаарар, хайгыыр. Сороҕор муораттан төннөн кэлэллэригэр уолларыгар, кыыстарыгар туох кэһиилээх кэлиэхтэрин сөбүн быһаарыахха сөп.

8. «Бу ким малларай?»

Сыала: Көрдөрөр малларбыт ордук уолаттарга, эбэтэр кыргыттарга барсарын быһаара (биир эрэ тылынан буолбатах) үөрэтии.

Туттуллар матырыйааллар: фланелеграф, хортунантан кыыс уонна уол хартыыналара, элбэх маллар. (обуруо, зонтик, бантик, хаалтыс, оонньуур саа, массыына, помада,...)

9. «Ийэлэрбит тугунан майгыннаһалларый? Аҕаларбыт тугунан майгыннаһалларый?»

Сыала: Оҕолору бэйэлэрин санааларын этэргэ үөрэтии. Чугас дьонноругар убаастабыллаах сыһыанна иитии.

Туттуллар матырыяааллар: оҕолор семейнай хаартыскаларын аҕалаллар.

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи көмөтүнэн хас биирдии оҕо бэйэтин дьиэ кэргэнин туһунан кэпсиир. Онтон аҕалар эрэ хаартыскаларын тутан олорон тугунан майгыннаһалларын (кэпсэтии көмөтүнэн) быһаарабыт. Онно кириэн сөп тас көрүгүнэрэ, танастара, дьиэбэ-уокка тугу гыналлара.

Итинник хабааннаахтык, ийэлэр тустарынан кэпсэтэбит. Холобура манньк боппуруостары биэриэххэ сөп:

- Ийэлэр тугунан майгыннаһалларый?
 - Дьиэбэ-уокка ийэлэр тугу гыналларый?
 - улааттаххытына ханнык идэлээх үлэниг буолуоххутун баҕарабыт?
- Иитээччи оҕолору истэн баран түмүк онорор,көгнөрөр, хайгыыр.

10. «Үтүө тылларда этиһиэбин»

Сыала: Оҕолор бэйэ бэйэлэригэр болҕомтолоох буолалларын ситиһии, сөбүлүүр оҕолорун туспа тутан хайгыыргыттан кыбыстыбат буоларга үөрэтии. Хорсун-хоодуот, нарын-намчы диэн өйдөбүллэри быһаарыы.

Туттуллар матырыйааллар: уол,кыыс куклалар, сибэккилэр.

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи: Оҕолоор, бүгүн биһиэхэбэ Мичил уонна Айыына ыалдыттыылар. Куклалар оҕолору кытта дорооболоһон баран, хайдах аан бастаан билсиспиттэрин уонна доҕордоспуттары туһунан кэпсииллэр. Мичил Айыынаны тоҕо атын кыргыттартан ордук сөбүлээбитин, Айыына Мичили эмиэ тоҕо элбэх уолтан ордорбутун туһунан кэпсииллэр. Онтон Мичил Айыынаҕа сибэкки биэрэр. Онтон уһуйаанна оҕолор төһө доҕордууларын ыйытан баран: Доҕордуу буоллаххытына аны биһиги курдук бэйэ бэйэбитигэр үтүө тылларда этин. Биһиги истиэхпитин олус баҕарабыт-дииллэр. Уолаттар кыргыттарга,кыргыттар уолаттарга утары туран бэйэ бэйэлэригэр үтүө тылы этэллэр. Уолаттар кыргыттарга сибэкки биэрэллэр. Иитээччи истэр, сүбэлиир, хайгыыр.

11. «Үтүө быһыылар»

Сыала: Оҕолору дьон туһугар үтүө быһыылары онорорго иитии.

Туттуллар матырыйааллар: мээчик

Оонньоу хаамыта: Иитээччи: Оҕолоор мээчиги тупшут киһи биирдии үтүө быһыыны этэр уонна таһыгар турар оҕо мээчигин биэрэр- кыргыттар уолаттарга анаан, уолаттар кыргыттарга анаан.

Холобур, уолаттар: кыһы аатынан ынырабын, кинини көрсө түстэхпинэ бастакынан дорооболоһобун, автобуска миэстэбин туран биэрэбин, көмүскэһэбин, кыһы атаҕастаабаппын, куһаҕан тылынан сангарбаппын, ыарахан маллаах буоллаҕына көмөлөһөбүн, сонун устарыгар, кэтэригэр көмөлөһөбүн уо.д.а.

Кыргыттар: Уолу аатынан ынырабыт, көрүстэхпитинэ дорооболоһобут, эйиэхэҕэ көмөлөстөбүнэ махтанабыт, кини туһунан куһаҕаннык сангарбаппыт-ордук дьон истэригэр уо.д.а.

12. «Сыһаны көннөр»

Сыала: Бэрээдэктээх буолуу этикетын тутуһарга үөрэтэбит

Оонньоу хаамыыта: Оҕолор сценка курдук оонньоон көрдөрөллөр:

- Уол автобуска олорор,кыыс турар.
- Кыыс автобуска олорор, уол турар.
- Кыыс биедэрэлээх уулаах хааман иһэр, уол сибэккени тутан турар.
- Кыыс сибэккилээх турар, уол биедэрэлээх ууну аҕалан иһэр.
- Уол аанна киирэн иһэр, кыыс кэннигэр кэтэһэн турар.
- Уол ааны тутан турар, кыыс киирэн иһэр.
- Кыыс олоппоһу сыҕарытан уолу олордор.
- Уол олоппоһу сыҕарытан биэрэн кыыһы олордор уо.д.а

Иитээччи ханнык быһыы сөптөөбүн ыйытар, сүбэлиир, хайгыыр.

13. «Сыабы хомуй»

Сыала: киһи кыратыттан кырдыаҕас буолуор диэри уларыыытын билэллэрин ситиһии.

Туттуллар матырыйааллар: Карточкалар: эһээк оҕо (уол), уһуяанна сылдыар саастаах уол, оскуолаҕа баран иһэр уол оҕо, улахан оҕо, эр киһи, оҕонньор.

Эбэтэр: эһээк оҕо (кыыс), уһуяанна сылдыар саастаах кыыс, оскуолаҕа үөрэнэр кыыс, дьахтар, эбээ.

Оонньуу хаамыыта: Оҕолор карточкалары киһи төрөөбүтүттэн саҕалаан сөптөөхтүк сааһылыахтаахтар.

14. «Үтүө быһыы дьиэтэ»

Сыала: Үтүө быһыы онорор үчүгэйигэр, оҕолор чугас дьонноругар харыстабыллаахтык сыһыаннаһалларыгар иитии.

Туттуллар матырыйааллар: конструктор

Оонньуу хаамыыта: Оҕолор дьиэҕэ-уокка, уулуссаҕа, уһуяаннарыгар туох үтүө быһыылары онорбуттарын этэ-этэ биидии деталы ууран дьиэ курдук онороллор. Төһөнөн үрдүк, улахан дьиэ буолар да, оччонон элбэх үтүөнү онорбуттара көстөн кэлэр. Иитээччи түмүгэр ырытар уонна хайгыыр.

15. «Ким, ханна үлэлирий? »

Сыала: Сорох идэлэр гендернай хайысханан арахсалларын өйдөтүү.

Туттуллар матырыйааллар: Эр киһи, дьахтар идэлэригэр сөптөөх ойуулаах улахан карточкалар. (иитээччи, медсестра, летчик, пожарнай, шахтер уо.д.а. ким баҕарар буолуон сөптөөх идэлэр (быраас, учуутал, бырадабыас, кондуктор, музыкант, повар, суоппар, следователь уо.д.а. идэлэргэ аналлаах маллар ойууламмыт кыра карточкалар (градусник, глобус, кондуктор сумката, указка, ыйааһын, скрипка, касса уо.д.а)

Оонньуу хаамыыта:

Иитээччи:

1. Оҕолоор, улахан карточкалары көрөн ханнык идэлэр аҕаларга, ханнык идэлэр ийэлэргэ барсарын талан уурун, онтон биир сиргэ ким баҕарар буолуон сөп идэлэри уурун.
2. Аны субу идэлэргэ барсар маллар ойууламмыт карточкалары улахан хартыыналар үрдүлэригэр уурун.

Иитээччи оҕолор ууран бүттэхтэринэ көрөр, сыһаларын быһаарар, хайгыыр.

16. «Кыргыттар -уолаттар»

Сыала: Бөлөххө добордуу сыһыаны бөбүргөтүү. Кэпсиир дьобурдарын сайыннарыы .

Оонньуу хаамыыта: Кыргыттар уонна уолаттар бэйэ бэйэлэригэр утары олороллор. Бастаан уолаттар сабалыыллар. Биирдии биирдии уолаттар туран кыыс аатын этэр, хас биирдии ааттамыт кыыс туран толору аатын этэр (араспаанньатын, аатын).Онтон кылгастык бэйэтин туһунан кэпсиир. Сити курдук,аны кыргыттар уолаттар ааттарын этэллэр. Уолаттар ааттара ааттаннабына туран толору ааттарын этэн баран, кылгастык бэйэлэрин туһунан кэпсииллэр.

(Субу оонньуу күһүн үөрэх дыла сана сабаламмыт кэмигэр ытыллыан сөп.)

17. «Аатта талыабын»

Сыала: Оболорго уолга уонна кыыска барсар ааттар тус туспа арахсалларын өйдөтүү.

Туттуллар матырыйааллар: Уол уонна кыыс ойуута, ааттар суруллубут карточка

Оонньуу хаамыыта: Иитээччи ааттаах карточканы аабар уонна бу аат уолга дуу, кыыска дуу барсарын ыйытар. Оболор эппиэттеринэн ууран иһэр. Ааттар быыстарыгар иккиэннэригэр барсар ааттар эмиэ баалларын өйдөтөр (Саша, Женя...) Оонньуу бүттэбинэ хайдах талбыттарын ырытар, сыһаларын көннөрөр, хайгыыр.

18. «Доџор»

Сыала: Оџолору чугас дьонугар, доџотторугар үтүө сыһыанна үөрэтии, кинилэргэ, ордук кыраларга, кырдыаџастарга көмөлөһөр баџаларын үрдэтии.

Туттуллар маллар: сымнаџас оонньуур, мээчик.

Оонньуу хаамыыта: Оџолор төгүрүччү олороллор. Иитээччи куобаџы көтөџөн олорон : Оџолоор үтүө күнүнэн! Мин мэниктии сылдьан атахчааммын дьукку түстүм, миэхэџэ тугунан көмөлөһүөххүтүн сөбүй? Оџолор эргиччи мээчиги бэйэ бэйэлэригэр биэрэ биэрэ тугунан көмөлөһүөхтэрин сөбүн этэллэр. Холобура: Мин бэрэбээскилиэм этэ, мин атаџын имэрийиэм этэ, мин аһатыам, утутуом этэ, мин ийэтигэр илдьэн биэриэм, мин эйиигин тартыыбын уо.д.а.

Эбэтэр иитээччи: Оџолоор, бу куобахчаан доџорун бөрө тута сыспытын быһаабыт Чэйин эрэ киниэхэџэ хайгыыр тылларда этиэџин. (хорсун, өйдөөх, маладьыас, дьингнээх доџор, биһиги эйиигинэн киэн туттабыт, махтал уо.д.а.